

Vladimir P. Goss

Hillsborough, Sjeverna Karolina, SAD

Izvorni znanstveni rad
predan 10. 12. 1988.

Vinodolski teritorij i njegova prostorna organizacija

Na sjevernom rubu Hrvatskog primorja, stiješnjena između krševite obalne kose i gotovo okomitih stijena gorskokotarskih visova, proteže se od Bakarca do Novog plodna, zelena usjeklina – Vinodol. Obronke pokrivaju listopadne šume, pod njima rječice i brzaci natapaju polja i livade. S brežuljaka stare i prastare utvrde bdiju nad plodnim njivama i rasutim zaseocima i selištimama.¹

Bedem krševite obalne kose dozvoljava tek tri pristupa: kod Bakarca, pri ušću Dubračine u današnjoj Crikvenici, i kod ušća Suhe Ričine u Novom. U pozadini, stijene i šume Gorskog kotara, slabo prohodnog i malo napućenog do u 17. stoljeće, čine gotovo nepremostivu prirodnu barijeru.

Utvrđimo li navedena tri ulaza, Vinodol postaje gotovo neosvojiv, što nije izmaklo već Rimljanima. Donji slojevi vrlo ruševne fortifikacije na brežuljku kod Bakarca vjerojatno su rimski, a Rimljani podigoše i tvrđi Badanj u pozadini Crikvenice i utvrdu Lopar kod Novog. Može se u Vinodol još pristupiti kroz visoko sedlo nad Šmrikom, gdje danas prolazi obalna cesta od Crikvenice u Križišće, te prolazom pod Sv. Jurjem nad Morem između Selca i Bribira. No i ovdje oko srednjovjekovne crkve na glavici koja dominira Kvarnerom nalazimo tragove nekog vrlo starog utvrđenja, a sami su prolazi visoki i daleko od morske obale.

Historijski pojam Vinodola širi je od geografskog pojma, no situacija se bitno ne mijenja. Na istok od Novog, Vinodolu je pripadala obala do Žrnovice, strm ledenički humac, i plodna ledenička kotlina za njim. Na zapadu, obala od Bakarskog zaljeva do Rječine, ljevka visoravan između Hreljina i Grobničkog polja, Grobničko polje i dolina Rječine. I ovdje zalede čine goranski obronci, od Istre štiti divlji kanjon Rječine, hreljinska visoravan leži vrh strme obalne litice, a dolina Drage, između Škrljeva i Trsata, zatvara se kamenitom obalom kosom s tek jedinim ulazom u maloj luci Martinšćici.

Na tom širem teritoriju Vinodola nalazilo se u srednjem vijeku, kako pokazuje Vinodolski zakonik (1288), devet »općina« s devet općinskih »gradova«, centara devet sićušnih mikroregija. Zadatak ovog rada bio je da istraži, na temelju dosta šturih historijskih, a još oskudnijih arheoloških izvora, te na osnovi terenskog proučavanja oblika arhitekture, naselja, komunikacija i krajolika, izvore i postanak ove organizacije te njezino održavanje, odnosno promjene, kroz stoljeća. Kao autarhičan i konzervativan ambijent koji je do sredine 20. stoljeća ponajviše izmaknuo uticajima industrijske i turističke revolucije, mogao bi Vinodol, očekivali smo, dati neke zanimljive podatke o staroj teritorijalnoj organizaciji, podatke koji bi se možda zatim mogli primijeniti pri istraživanju dinamičnijih, što znači i manje ušćuvanih, historijskih ambijenata.

Na temelju arheoloških nalaza, toponomastike, tradicije i zapažanja na terenu nastojali smo prvo odrediti položaje naselja i komunikacija u predslavenskom razdoblju. Od trideset identificiranih predrimskih lokaliteta najviše smo ih zatekli na izdignutom, zaštićenom položaju nedaleko od privlačnih poljoprivrednih zona (nad Grobničkim poljem, nad dolinom Drage, u Gornjem i Donjem Vinodolu). Ovamo ubrajamo i pet kasnijih vinodolskih središta – Grobnik, Grižane, Bakar, Novi i Ledenice – dok istaknuti kasteljski položaj ostalih središta – Trsata, Hreljina, Drivenika i Bribira – govori i u odsutvu nalaza o mogućnosti predrimskog naseljavanja. Rjeđe su uz more ili u dnu doline, no takvih lokaliteta ima u dobro zaštićenom Donjem Vinodolu (Pavlimir). Iako su arheološki nalazi rijetki i većinom slučajni, postoje sličnosti s nalazima na Krku (npr. u Šulu kod Polja na Krku i u Grižanima).²

Slika se znatno mijenja u rimskom Vinodolu (19 lokaliteta). Važniji su ponajviše uz obalu (Trsat, Kostrena, Bakar, Baka-

Sažetak

Ova je studija rezultat magistarskog rada, izrađena između 1966. i 1968. pod nadzorom prof. Preloga, i kao takva odražava metodologiju koju je on razvijao u vrijeme kad je nekoliko vrijednih radova sličnog karaktera bilo u početnom stadiju.

Studija definira sjevernojadranski teritorij Vinodola i njegove historijske, arheološke i geomorfološke karakteristike, istražuje historijat nastanka i kontinuiteta naselja u prethistoriji, antici, srednjem i novom vijeku, s osobitim osvrtom na srednji vijek i na sliku vinodolskog teritorija u Vinodolskom zakoniku (1288), kad se Vinodol javlja kao sistem od devet općina, s »gradom« kao središtem. Analizira se tipologija naselja – zbijenog (22), cestovnog (31) i rasutog (120) tipa te kronologija njihova nastajanja na temelju arheoloških, povijesnoumjetničkih i pisanih izvora.

Zaključno, Vinodol se definira kao arhaičan, neurban teritorij, koji se bitno ne mijenja do najnovijeg doba (s izuzetkom pojave broja cestovnih naselja između 17. i 19. st.), a vinodolski »grad« primarno kao utvrđenje (»arx«), središte uprave i zbjeg, a ne kao grad u ekonomsko-socijalnom smislu (»civitas«). Zbog te još vidljive arhaične strukture Vinodol bi mogao služiti kao koristan usporedni materijal za studije onih krajeva gdje su tragovi ranijeg naseljavanja puno slabije ušćuvani.

rac, Ad Turres/Crikvenica ili Selce, Selce, Novi). U unutrašnjosti vežu se više uz dno ili središte doline i logični smjer komunikacija (Badanj, Tribalj, Bribir). Rimska je cesta išla smjerom Albona – Tarsatica – Volcera – Senia, te iako to nije neka važna žila kucavica između rimskog zapada i istoka, važna je za komunikaciju s prekovlebitskim zaleđem, Panonijom i Bosnom. Cesta je tekla od Tarsatike (Rijeka), dolinom Drage, Bakarskim zaljevom te središnjim Vinodolom na Novi i Senj, a postoji i obalna varijanta. Najvažnija rimska naselja nalazila su se u Bakru, Novom i na području Crikvenice i Selca, dok ostala akropolska središta kasnijega srednjovjekovnog Vinodola gube na važnosti.

Niti jedno rimsko naselje u Vinodolu ne može se nazvati gradom. Gradska središta – luke – Tarsatica i Senia – leže izvan Vinodola, a ta se slika zapravo ne mijenja niti do današnjeg dana. Bez nekog jačeg zaleđa, na obali šibanoj burom i zatvorenoj Krkom, vinodolska pristaništa ostala su lučice lokalnog značaja, uglavnom za komunikaciju sa snažnijim centrima urbanizacije, industrije i kulture na otocima, prije svega Krku. Novi leži nasuprot Vrbniku (dalje cesta za Bašku, Punit i Krk), Selce nasuprot pogodnoj uvali Murvenici (dalje u Dobrinj, Dubašnicu i Krk), Crikvenica gleda na Šilo (Dobrinj, Dubašnica, Krk) i Klimno (Omišalj), Bakarski zaljev na Omišalj. Naprotiv, Rijeka, s relativno pogodnim putem u Srednju Evropu te u široki Jadran prolazima između Istre i Cresa, Cresa i Krka, te Senj, pod Vratnikom na kraju puta iz Panonije, a Senjskim vratima povezan s jadranskom pučinom, razvili su se kao važne luke (osobito Rijeka), iako po karakteristikama obale zaostaju za izvrsno zaštićenim Bakarskim zaljevom. Bakar (i njegov surogat Kraljevica) jedina je vinodolska luka koja može donekle privući širu jadransku plovidbu. No i ovdje je nedostatak većeg zaleđa kočio razvoj Bakra do u kasna stoljeća, da konačno danas završi kao filijala riječkoga lučkog sistema.

Karakteristike Vinodola uvjetovale su pretežno agrarni način života, po prirodi konzervativan i ruralan, dok je more služilo tek za dosta ograničen ribolov i lokalni transport prema razvijenijim otočnim središtima. Stoga urbana razdoblja – Rim i novi vijek (do 19. stoljeća) – ne ostaviše značajnijeg traga u vinodolskom pejzažu.

Malo što se može reći o Vinodolu u ranome srednjem vijeku. Tek pažljivo proučavanje toponomastike i tradicije pruža nekoliko indicija. Pet puta se javlja toponim tipa »Drmun«, čest na kvarnerskim otocima Krku i Rabu, derivat grčko-bizantske riječi »drymon« – šuma (tri puta u središnjem dijelu oko Triblja i prema Crikvenici; Tribalj – Trevallis – još je jedan rijetki predslavenski toponim), te dva puta nad Bakarskim zaljevom. Kod Triblja je bilo također »Stomorine polje« ukazujući na postojanje crkve sv. Marije iz predslavenskog razdoblja (Sv. Marija u Triblju, danas pretežno kasnosrednjovjekovna zgrada, spominje se kao »Sv. Marija u Polju«; jedina druga crkva sv. Marije u tom je kraju u Belgradu, na strmom obronku pod grižanskim gradom). Tradicija hoće da je bakarska župna crkva sv. Andrije (sv. ca zaštitnika Justinijanove rekonkviste) bila izvorno kružnog oblika,³ a na Rječini bio je »Žapalj« vjerojatno izvorno »Žakalj«, od grčkog »diaplous« – skela.⁴ Ako nam je dozvoljeno stvarati makar kakve zaključke na osnovi ovih oskudnih podataka, mogli bismo reći da je stara rimska cesta zadržala određeno značenje (skela!; također toponimi pri dnu središnjeg Vinodola oko Triblja) te da su Bakar, a možda i lučice u Crikvenici i Selcu, imali neku važnost za komunikaciju s jačim otočnim središtima.

Isto tako slabo poznajemo rana stoljeća po slavenskom doseljenu. Jedna starohrvatska naušnica nadena je pod Badnjem,

dvije u Triblju a šest, uz materijale ketlaškog i »bizantskog« tipa, u Križišću.⁵ Moguće je da je riječ o grobljima, dakle vjernim pratiocima naselja, ukazujući na interes novih doseljenika za zaštićenim središnjim dijelom Vinodola i položajima blizu plodnih njiva. Doseljenici su zacijelo uselili u antiku badanjsku tvrđu, a i Tribalj, u samom srcu doline, predslavenski je lokalitet (»Stomorine polje«!). Da li su Hrvati obnovili i nastanili kasnije vinodolske »gradove«? Iako njihov strateški položaj govori za neprekidnu tradiciju naseljavanja, za to zasad nema jačih indicija. Drivenik – drveni grad – mogao bi biti vrlo staro sjedište, te nam možda ukazuje da su u Vinodolu, bogatom drvenom gradom, objekti obrambene, pa tako i ostale arhitekture u tom ranom razdoblju bili od drva. Nasuprot tome Belgrad – zidani grad (u vrijeme kad je to rijetkost) – mogao bi također biti vrlo star naziv. Danas se Belgradom zove selo zapadno od grižanskog sela i podno strmog šiljka s grižanskim gradom. Nije li možda u nekom ranom razdoblju ta zidana (tada možda i suhozidana) tvrđa nosila ime Belgrad, koje se zatim prenijelo na selo pod njom? Određenu starost možemo možda pripisati Bribiru, kojeg Vinodolski zakonik navodi kao sijelo natpopa, dakle religiozno središte Vinodola. No sve su to slabe indikacije. U nedostatku bilo kakvih solidnijih tragova predromaničke arhitekture ili skulpture s pletorom (a takve, iako kasne, ima u Senju te također na Krku) malo se što može reći o ranome hrvatskom naseljavanju u Vinodolu i u vinodolskim »gradovima«.

Postavlja se i pitanje kako i otkuda su stigli prvi slavenski doseljenici. Lako se može zamisliti kako horde barbara silaze s Vratnika i Kubusa te premošćuju čamcem uske kanale između strmog i negostoljubivog Podgorja i puno privlačnijih otočnih obala Krka, Raba, Paga, pa zatim i Cresa. I u Istru nije teško saći (a iz nje opet na vrh Cresa) možda dolinom Kupe te preko Krasa i od Postojnskih vrata. No tko je ikad putovao autobusom uzanom i zapuštenom podvelebitskom cestom od Novog prema Senju pedesetih godina našeg stoljeća (prije izgradnje Jadranske magistrale), može si zamisliti stanje te komunikacije u bezvladu ranoga srednjeg vijeka! Čak i kasnije migracije, poput one velebitskih Vlaha u Istru, teku iz Podgorja preko kvarnerskih otoka (iako se katolički Vlasi spuštaju i u Vinodol). Nije isključeno da su neki od naših predaka sišli u Vinodol putem Ledenica i Novog iz krajnjih sjevernih dijelova Gacke (kojim su se putem, mnogo kasnije, u Vinodol spuštali Turci), no nalazi u Križišću također otvaraju mogućnost naseljavanja iz istočnih Alpa pa i morem s kvarnerskih otoka ili Istre. Konačno, više je nego vjerojatno da je Vinodol ostao po strani važnijih tokova historije, kao što je bio slučaj nerijetko i prije i kasnije.

I u doba Vinodolskog zakonika (1288), dakle od vremena od kojeg Vinodol zaista stupa u povijest, slika se bitno ne mijenja. S izuzetkom priobalnih središta kao što su Novi i Bakar (te donekle Trsat), naglasak je na naseljavanju doline. Luke su u Zakoniku još bezimene, baš kao i posjedi koje općine drže na obroncima planina. Zanimljivo je da se oni javljaju poimence u isto vrijeme kad i luke (draga Pletenska, Maševo, Žljemišalj 1309 – luka Povile iste godine). U 15. stoljeću bilježimo tri naselja u gori, dok se javlja, poimence, sedam luka. Obala ostaje i dalje sekundarnom zonom. Obalni potez od Selca do Novog zove se »Zagora«, što lijepo pokazuje gdje se tradicionalno nalazila većina pučanstva.

Proučavanje oblika naselja i datacija daje nam nešto više uvida u strukturu Vinodola. U srednjem se vijeku javlja 41 od 173 »historijska« naselja koja smo ovdje razmatrali (naselja definirana prije početka našeg stoljeća). Spominju izvori još i više,

no mnoga su nestala u burnim danima 16. stoljeća, za turskih provala i uskočkih avantura.

U Vinodolu susrećemo tri vrste naselja: zbijenog (22), cestovnog (ušorenog; 31) i rasutog (120) tipa. Zbijenom tipu u prvom redu pripada devet vinodolskih centara. Svi su oni dokumentirani 1288, a Ledenice već 1241. Bili su vjerojatno obzidani – ili možda šticeći samo svojim izvanrednim položajem poput Trsata ili položajem i nekom drvenom ogradom poput Drivenika. Zidovi se još danas primjećuju kod izumrlih gradova Ledenica, Grižana i Hreljina, a tragova ima u Novom, Bribiru, Bakru i Grobniku, no teško je tvrditi da ti fragmenti datiraju iz 13. stoljeća. Kaštele uz »grad« podigli su vjerojatno knezovi Krčki, koji su stekli Vinodol 1225. Oni su sjedišta uprave, s regionalnim središtem u Novom. Najraniji sačuvani datirani objekt kaštela, branič-kula u Bribiru (1302), slijedi oblik kule Krčkih u Krku.⁶ Postojanje bibrirske kule pokazuje da potres 1323. nije sasvim razorio vinodolska naselja. Istom tipu pripada i loše obnovljen toranj u Novom, a možda i dijelovi ruševnog kaštela u Ledenicama. Inače srednji vijek nije ostavio mnogo tragova u fortifikacijama koje su naveliko obnovljene u doba turske opasnosti i pokazuju svojim oblikom i položajem da računaju s vatrenim oružjem (Drivenik, Grižane, Bakar, Grobnik; trsatski je kaštel potpuno pregrađen u 19. stoljeću). Ranom razdoblju, 13. ili 14. stoljeću, pripada još dosta dobro očuvana romanička crkva unutar ruševina Ledenica, te možda ruševina crkve u starom Hreljinu i crkva u Driveniku, koji se također, s izuzetkom vjerskog središta, spustio u dolinu. Beskrajne pregradnje i nedostatak stilskih karakteristika otežavaju inače analizu i dataciju lokalne arhitekture, te nam ona nije od osobite pomoći.

U svakom slučaju gradski konfin postao je preuzak već zarana, tako Grižane Nove (grižansko selo) nastaju podno grada svakako već u 15. stoljeću, a nezaštićena podgrađa nastaju i oko drugih središta. Također se diljem općine nalaze rasuta selišta smještena poput nekih satelitskih podgrađa dalje u zoni obradive zemlje. Rasutu izgradnju pokazuju i neke manje luke (Sv. Jakov, Povile). Šesnaest rasutih naselja pojavljuje se prije kraja 15. stoljeća, a bilo ih je i više, no mnoga su nestala u sukobima i migracijama 16. stoljeća. Novonastala naselja koja se naveliko (26) javljaju u dokumentima 17. stoljeća, nose često imena doseljenika iz prekovelebitske pozadine (Turinovo Selo, Belobraiči, Čandrlje, Frković Selo), a mogla su nastati na položajima ranijih zaselaka kojim se imena izgubiše. Ostala zbijena naselja su ili uz obalne uvale, poput Selca i stare jezgre Crikvenice, ili u udolinama u unutrašnjosti, kao, naprimjer, Pašac nad Rječinom. Neka su nastala očitim spajanjem više malih jezgara (Barci kod Grižana) ili širenjem cestovnih naselja (Šoići). Ona su redom kasnijeg datuma.

Izvrstan je primjer velike ambijentalne vrijednosti stara jezgra Selca oko magazina Zrinskih, koji sigurno postoji u 17. stoljeću. Dva otvora sa šiljatim lukom unutar ove stare jezgre ukazuju na mogućnost kasnosrednjovjekovnog podrijetla naselja. Naselja cestovnog podrijetla pretežno su kasnijeg datuma. Ako se javljaju u srednjem vijeku, predstavljaju jedino ranu jezgru kasnijeg razvijenijeg naselja (Gornja Draga, Sušik). Najveći broj, 17 od ukupno 31, pripada općinama Grobnik i Bakar, dakle zapadnom dijelu Vinodola, gdje se formiraju uz mrežu cesta i raskršća koja će služiti dijelom kao baza kasnijim važnijim saobraćajnicama poput Lujzine i Karoline (Cernik, Podhum, Kukuljanovo). Zapadni dio Vinodola manje je pretrpio od turskih provala, a također se, pošto je velik dio Vinodola završio u rukama Zrinskih 1577, konačno uključio u razmjenu i promet s pozadinom. Tako Bakar postaje luka golemog feuda Zrinskog (na istoku Vinodola Novi ostaje luka

puno manjeg posjeda Frankopana), te se povezuje usko s gorskotarskim zaledem, osobito s industrijom željeznih predmeta u Čabru. Taj položaj zadržava zapadni Vinodol i pod upravom Komore nakon tragedije Zrinskih i Frankopana te konačno (1778) Bakar postaje kraljevski slobodni grad. Pokušaji Novog da stekne takav položaj potkraj 15. stoljeća završili su neuspjehom (u Novom od 1493. do 1538–1548. stoluju modruški biskupi, koji se tada sele u Bakar, da se konačno ostaci biskupije ujedine sa Senjom 1640).⁷ Nad Bakrom se nalaze i dva najljepša i najtipičnija ušorena naselja sjevernog Primorja – Praputnjak i Krasica.

Pogled na vinodolska naselja potvrđuje kontinuitet poljoprivrednog uređenja. Niti jedan od vinodolskih grdova nije grad u ekonomsko-socijalnom smislu (»civitas«), te izraz »grad« u Vinodolskom zakoniku prvenstveno valja tumačiti kao utvrdu (»arx«) – sjedište uprave, župe, te obrambeno i gospodarsko središte poljoprivredne mikroregije. Ritam promjene polagan je i gotovo nezamjetan. Iako se struktura mijenja 1323. odvajanjem općina Belgrad i Kotor od Grižana, opća se slika ne mijenja. Početak otvaranja svijetu nešto znatnijom izgradnjom na području luka u toku 15. stoljeća (Selce, Crikvenica, Kraljevica) zaustavlja se u vremenu opće militarizacije života za vrijeme turskih provala. Tek povezivanje sa zemljama Zrinskih i Frankopana u zaleđu u toku 17. stoljeća daje određenu važnost obali, i to u prvom redu Bakarskom zaljevu i Novom, iako je, kako smo vidjeli, i u Selcu bio magazin Zrinskih. Popis stanovništva iz 1857. konačno pokazuje pobjedu obale. Od 40.868 stanovnika, 9.745 otpada na šest većih luka: Novi, Selce, Crikvenicu, Kraljevicu, Bakar i Sušak. Prema popisu iz 1961. Rijeka se podesetorostručila (od 9.516 na 91.148), a broj stanovnika u Vinodolu spao je na 36.946. Očito je kamo se stanovništvo odliva, a Rijeka je prodrla putem gradske autobusne mreže do Grobnika, Bakra i Hreljina. Čak i obalna naselja opadaju (Crikvenica s 3.828 u 1931, na 3.642 u 1961; općem padu broja stanovništva pridonio je i rat, osobito četnička »čišćenja« u Vinodolu), dok neka naselja u dolini – Belgrad, Grižane, Drivenik – kao da nezadrživo nestaju. Na Kotoru što se diže na strmom brežuljku 170 metara nad Crikvenicom živjelo je šezdesetih godina samo šest obitelji.

Godine 1225. Vinodol dolazi u ruke Krčkih i do 1449. i podjele Frankopana ostaje jedinstveno područje. Nakon više razvoda i sjedinjenja veći dio Vinodola dolazi u ruke obitelji Zrinski 1577, a zatim i u ruke Komore. No što je bilo prije Krčkih? Može li nam teritorijalna organizacija dati neki odgovor? Ovo ključno pitanje našeg istraživanja nažalost još čeka definitivni odgovor. Vidjeli smo kako srednjovjekovna organizacija odgovara predrimskoj te kako novovjeka slijedi donekle rimsku. Ako nam jednom arheologija pruži više podataka o predrimskom, rimskom i srednjovjekovnom Vinodolu, možda ćemo moći definitivno odbaciti tezu da je vinodolska teritorijalna organizacija rezultat doseljenja devet bratstava koja su se naselila u obliku devet općina.⁸ Usporedba predrimske i srednjovjekovne organizacije ukazivala bi da je, naprotiv, riječ o devet izrazitih mikroregija i da su ranija organizacija i teren uvjetovali kontinuitet devet jedinica. Broj devet nije nikako sakrosanctan, te 1323. nalazimo nove općine, Kotor i Belgrad, na teritorju Grižana.

Najvjerojatnije je ta promjena uvjetovana porastom pučanstva, dok je Kotor, na izrazito kastelerskom položaju, možda nastojao povratiti u svoje ruke kontrolu nad dolinom Dubračine i kasnijom crikveničkom lukom, kontrolu koju je imao u nekom ranijem razdoblju.

Je li rimska organizacija utjecala na srednjovjekovnu? Rim daje prednost lukama i dnu doline, no ne bježi niti od visova

i brežuljaka (Bakar, Bribir, Badanj). Nije nemoguće da je ranosrednjovjekovna organizacija bila još više atomizirana. Tvrdi Badanj mogao je biti središte takve mikromikroregije. Kotor je iz prethistorije sišao u rimsku Crikvenicu (gdje Radmila Matejčić locira Ad Turres),⁹ a zatim je opet služio kao zbjeg »Crikvenici« u ranome srednjem vijeku. Neko utvrđenje moglo je stajati i na Humcu nad Tribljem, koji se također nameće kao moguće središte neke sićušne jedinice. Kad se naših devet »gradova« javlja 1288, oni se teško mogu zamisliti kao »civitates«. Da ponovimo, »grad« Vinodolskog zakonika je »arx«, tvrđava, središte uprave i zbjeg u slučaju opasnosti.¹⁰ To jasno proizlazi iz studija njihova oblika i teritorijalne organizacije općina.

Vinodol je bio i ostao agrarno područje. Je li Vinodol bio dio neke sistematski organizirane »krajine«, osobito nakon mletačkog zauzimanja kvarnerskih otoka, ostaje pretpostavka temeljena na spekulacijama o datiranju i obliku »krajine«.¹¹ Nekakav sistem kontrole granice na Rječini sigurno je postojao, no izvori tvrdokorno šute o bilo kakvom sukobu na ovom području nakon 799-800, kad su građani Tarsatike umlatili markgrofa Eriha te zatim sami na svojoj koži iskusili bijes Karla Velikog. Kad se Vinodol ponovno javlja, a to je tek u 12. stoljeću, i to u dva dokumenta (1163. i 1185), javlja se u pitomom kontekstu župe u splitskoj nadbiskupiji i senjskoj biskupiji.¹² Rječina i planinski masivi nad Grobnikom predstavljali su dobru prirodnu obranu. Obalu nije trebalo braniti od mora, jer, konačno, invazija s mora slomila bi se 4-5 kilometara u unutrašnjosti na strmim stjenama gorskokotarskih visova. Nedostatak bilo kakvih obalnih utvrđenja u ranijem srednjem vijeku (osim onih što su Rimljani podigli a kasniji doseljenici preuzeli, poput Badnja i Bakarca, a oni samo zatvaraju put u dolinu) također ne govori o nekom aktivnom sistemu obrane. Vinodol je izoliran teritorij i ne otvara put u srce Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva; napadaču stoje na putu hridi i prašume Gorskog kotara ili uzan put strmom liticom u

kamenito Podgorje. Jedna utvrda na tom putu, između Novog i Senja, zapravo Senj, zatvara zauvijek put nekom imaginarnom napadaču iz Vinodola. Vinodolske fortifikacije prije 15. stoljeća nisu, čini se, bile osobito ekstenzivne. Bile su stan službenicima Krčkih (kašteli) ili su štatile od lopovskih susjeda iz doline ili otoka (ograde i zidovi oko »gradova«). Zakonik jasno pokazuje da su se sporovi nerijetko rješavali šakom, nožem i batinom. Krk je bio mletački, odnosno u rukama Krčkih, no taj se Krk Vinodolcima morao činiti kao dalek svijet obilja i kulture, a ne kao sijelo nekog stalnog neprijatelja.

Konačno, Vinodol je vjerojatno politički ovisio o Krku u rimskom i ranobizantskom vremenu, a do sredine 12. stoljeća bio je i dio krčke biskupije. Ta veza s Krkom opet je potvrđena ozakonjenom »invazijom« Krčkih 1225 (koji već drže Modruš u daljoj pozadini Vinodola). Je li taj odnos prema otoku djelimičan odgovor na naše pitanje? Da li je sistem od devet (ili više ili manje) općina rezultat neke predslavenske podjele, iz rimskog doba, kojom bi Vinodol postao područje agrarne ekstenzije Krka? Ili, je li Vinodol, zabit, zaboravljen i Bogu za ledima, relikv prethistorije koja živi kroz Rim i u organizaciji srednjeg vijeka? Predstavlja li kao takav stvarno dragocjen, muzejski i laboratorijski primjer neke stare organizacije koju si inače možemo samo zamišljati? Je li tu riječ o općinama »slobodnih seljaka« (da Vinodolci nisu bili stanovnici gradova, može lako pokazati jednodnevna šetnja od Novog do Hreljina)?¹³ Ili o općinama koje su uvjetovane već prethistorijskim sistemom, kao što srednji vijek i inače često pokazuje afinitet za predrimске položaje? Je li riječ o slobodnim općinama koje nastavljaju staru tradiciju Mediterana? Sve su to vrlo važna pitanja koja, nažalost, ostaju otvorena. Arheološko istraživanje, u prvom redu vinodolskih središta, moglo bi pružiti nove zanimljive dokaze u osvjetljivanju navedenih problema i u razumijevanju mnogih nejasnih vidova srednjovjekovne, a i kasnije teritorijalne organizacije u Hrvatskoj, pa čak i drugdje.

Bilješke

1
Ovo je sažetak moga magistarskog rada izrađena na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu između 1966. i 1968. pod nadzorom prof. Preloga. Kao takav, rad osvjetljava metodologiju istraživanja urbanističkih i regionalno-teritorijalnih pitanja kako ju je prof. Prelog razvijao i prenosio šezdesetih godina na nas, svoje učenike, na Institutu za povijest umjetnosti. Nadam se da se nešto od njegova izvanrednog učenja odražava i u ovome zbijenom štivu. Sličnom se problematikom bave mnogi vrijedni radovi – I. Maroevića, V. Bedenka, I. Lentić-Kugli, I. Babića – da navedem tek one s kojima sam se bolje upoznao.

Rad na publikaciji prekinuo je moj odlazak u SAD 1969. No kad sam posljednji put imao priliku razgovarati s prof. Prelogom (ljeti 1980), njegove su prve riječi bile: »Ja sam razmišljao o 'našem' Vinodolu i imam nekih novih ideja. I ti treba da o tome razmišljaš, pa da sve to opet pretresemo. I da objavimo.« Nadam se da ovim putem bar donekle i na vrlo skroman način pridonosim profesorovoj želji. Moj rad veoma mnogo duguje njegovoj pažnji, inicijativi i savjetu, no to ne znači da među nama nije bilo i razmimoilaženja, pa i žučljivih diskusija, a ja sam pokatkad tvrdoglavo – i možda krivo – ostao pri svojem mišljenju. Stoga spremno prihvaćam odgovornost za pogreške i propuste.

Čitatelj će uočiti da neka važna pitanja ove studije nije bilo moguće potpuno riješiti. Osjećam se nelagodno jer mi se uvijek činilo da ta pitanja nisu nerješiva i da bi rješenje predstavljalo znatan doprinos nauci. Možda će objavljivanje ovih redaka potaknuti mlade istraživače da nastave gdje smo mi zastali.

Zbog ograničenog prostora bilješke su svedene na minimum. Zainteresirani će naći bogatu literarnu i vizualnu dokumentaciju (više od 450 fotografskih i kartografskih priloga i arhitektonskih snimaka) u primjerku moga rada koji se nalazi na Institutu za povijest umjetnosti.

2
Radmila MATEJČIĆ, *Nalaz halstatskog nakita u Šulu na Krku*, Jadranski zbornik, 6, str. 331-340.

3
Emilije LASZOWSKI, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb, 1923, str. 120.

4
Za sve ove toponime vidi: Petar SKOK, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb, 1950, I, str. 23, 57, 74-75, 83.

5
Radmila MATEJČIĆ, *Zaštiti zahvat kod Križišća u Velom Dolu*, Arheološki pregled, 1, str. 140-142.

6
Vladimir GVOZDANOVIĆ, *Romanesque Type of Fortifications in the Central Part of Croatia*, Bulletin (Institut international des chateaux historiques), 28, str. 51-73, posebno 53-54.

7
Radoslav LOPAŠIĆ, *Hrvatski urbari*, Zagreb, 1894, str. 129-148.

8
O tome pišu i Oleg Mandić i Marko Kostrenčić; vidi niže bilj. 10.

9
Radmila MATEJČIĆ, *Vinodol*, Zagreb, 1964, str. 11.

10
Navodim ovdje tek nekoliko važnijih radova o Vinodolskom zakoniku dostupnih u vrijeme kad je nastajao ovaj rad: Miho BARADA, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb, 1952; Nada KLAJČIĆ, *Tko su kmetovi Vinodolskog zakonika?*, Radovi Filozofskog fakulteta, 4, str. 25-49; Marko KOSTRENIĆIĆ, *Vinodolski zakon*, Rad JAZU, 227, str. 110-230, i Historijski zbornik, 2; Oleg MANDIĆ, *Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Historijski zbornik, 5, str. 225-298; ISTI, *O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u srednjem vijeku*, Historijski zbornik, 5, str. 131-138; ISTI, *Prilozi pitanju slobodne općine, bratstva i krvi*, Historijski zbornik, 10, str. 180-188.

11
MANDIĆ, *O nekim pitanjima...*, str. 132-133; BARADA, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, str.13; Bogo GRAFENAUER, *Vprašanje hrvatske krajine na Kvarneru*, Zgodovinski časopis, 12-13, str. 254-260.

12
Codex diplomaticus, II, str. 96, 193.

13
Vidi Kostrenčićeve radove navedene u bilj. 10.

as gleaned from the »Vinodol Code« (1288), when Vinodol appears as a system of nine communes with »cities« as centers. Next, the typology of settlements is analyzed – of compact (22), road (31) †nd scattered (120) type – as well as the chronology of their appearance based on archeological, art historical and written evidence.

In conclusion, Vinodol is seen as an archaic, non-urban territory, which, until recently, has not substantially changed (with the exception of the appearance of several road settlements between the 17th and 19th ct.), and the Vinodol »city« as a fort (»arx«), center of government and refuge, and not as a city in the socio-economic sense (»civitas«). Thanks to the visibility of the archaic territorial structure Vinodol could serve as useful comparative material when studying areas where the old system of settlements has not been well preserved.

Summary Vladimir Goss Spatial Organization of the Vinodol Territory

This study is an outcome of a Master's Thesis written between 1966 and 1968 under the guidance of Professor Prelog, and as such it reflects his methodology at the time when several worthy studies of the same character were in progress.

The author defines the northern Adriatic territory of Vinodol, its historic, archeological and geomorphological characteristics, explores the origins and the continuity of settlements through prehistoric, ancient, medieval and post-medieval periods, with a special review of the Middle Ages and the image of Vinodol